

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ ВИТРАТ НА ІННОВАЦІЇ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД

© Гук В.В., 2014

З'ясовано значення та роль внутрішнього аудиту витрат на інновації як окремого виду супутніх аудиторських послуг. Розкрито організаційні аспекти внутрішнього аудиту витрат на інновації та наведено методичні підходи до використання аналітичних процедур.

Запропоновано процес внутрішнього аудиту витрат на інновації розподілити на три етапи: початковий (планування аудиту витрат на інновації), етап дослідження (аналіз інформації, необхідної для оцінювання достовірності обліку витрат на інновації та його перевірка за суттю) та завершальний етап (написання аудиторського висновку).

Встановлено, що при проведенні аудиту витрат на інновації важливого значення набуває проблема оцінювання їх економічної ефективності.

Ключові слова: витрати на інновації, внутрішній аудит, організація, методика, планування аудиту, економічна ефективність.

V.V. Hyk

Lviv Polytechnic National University

INTERNAL AUDIT OF COSTS ON INNOVATIONS: ORGANIZATIONAL AND METHODOICAL APPROACH

© Hyk V.V., 2014

The importance and role of internal audit of costs on innovations as a separate type of accompanying audit services has been clarified. Organizational aspects of internal audit of costs on innovations have been revealed, and methodical approach of using analytical procedure has been indicated.

The process of dividing the internal audit of costs on innovations into three stages: initial (planning of audit of costs on innovations), investigation stage (analysis of information needed to evaluate credibility of costs on innovation accountability and its verification) and final stage (compilation of audit report) has been offered.

It has been ascertained that the initial stage of the internal audit of costs on innovations should consist of four phases, mainly preliminary planning of audit of costs on innovations; risk evaluation; preparation and compilation of a general plan of audit of costs on innovations; preparation and compilation of audit program of costs on innovations.

It also has been determined that a significant role in the conduction of audit of costs on innovations is played by the problem of calculating their economic effectiveness aimed at choosing and giving grounds to the most economically reasonable costs for enterprises, i. e. optimal variants for development.

Key words: costs on innovations, internal audit, organization, methods, planning of audit, economic effectiveness.

Постановка проблеми. В Україні поняття “аудит витрат на інновації” увійшло в науковий і практичний обіг нещодавно, але ще не стало загальновизнаним. Це пояснюється тим, що: більшість

керівників підприємств поки не усвідомили суть і важливість його проведення; відсутня необхідна довідкова література українською мовою; спостерігається дефіцит фахівців у цій області; не розроблено відповідної нормативної бази. Все це передбачає реалізацію цілого комплексу заходів, частиною яких має стати теоретичне осмислення базових понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з організацією та методикою аудиту витрат на інновації, розкрито в працях таких науковців, як: О.А. Біловодська [2], О.С. Бородкін [6], О.Ф. Грищенко [2], О.В. Кантаєва [9], Є.В. Казьмин [9], М.Ю. Платонов [5], К.С. Саєнко [3], Л.І. Черномордов [4] та інші. За всієї значущості наукових праць, важливості їх впливу на подальший розвиток теорії та практики аудиту, невирішеними залишаються проблеми внутрішнього аудиту витрат на інновації.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та розробленні практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесу внутрішнього аудиту витрат на інновації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України “Про аудиторську діяльність” [1] аудиторська діяльність – це підприємницька діяльність, яка містить організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг. Варто зазначити, що аудитори (аудиторські фірми) можуть надавати інші аудиторські послуги, пов'язані з їх професійною діяльністю, зокрема з ведення та відновлення бухгалтерського обліку, у формі консультацій з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності, експертизи та оцінювання фінансового стану та інших видів економіко-правового забезпечення господарської діяльності суб'єктів господарювання. Саме ці види супутніх аудиту послуг є найважливішими для реалізації інноваційних проектів у практичній діяльності. При цьому завданням аудиту господарської діяльності є систематичний і всебічний аналіз економіки підприємства, а також оцінювання його діяльності або можливості реалізації нового напрямку. За цих умов окремим видом аудиторських послуг стає аудит інноваційної діяльності, під яким О.А. Біловодська та О.Ф. Грищенко розуміють “...цілеспрямоване управлінське консультування щодо виявлення упущених вигод від недостатнього застосування інноваційного потенціалу й розроблення адекватної інноваційної стратегії фірми. Іншими словами, аудит інноваційної діяльності – всеосяжна, систематична, незалежна й періодична перевірка середовища інноваційної діяльності, цілей, стратегій і окремих видів інноваційної діяльності для організації в цілому або для окремих господарських одиниць” [2].

Такі автори, як О.А. Біловодська [2], О.Ф. Грищенко [2], К.С. Саєнко [3], М.Ю. Платонов [5] зазначають, що аудит інноваційної діяльності має містити три основні аспекти перевірки: організаційний, технологічний та економічний.

Організаційний аспект передбачає аналіз таких питань, як:

- наявність організаційно-управлінських засад здійснення інноваційного процесу в рамках конкретного підприємства;
- відповідність системи управління інноваційним процесом вимогам, об'єктивно зумовленим складністю того чи іншого заходу інноваційного характеру;
- наявність фінансово-економічних і технічних можливостей здійснення інноваційного процесу на підприємстві.

Технологічний аспект передбачає перш за все виявлення належного виконання технологічних вимог до виробництва конкретного інноваційного продукту, дотримання всіх норм технічної документації на кожній стадії його виготовлення.

Економічний аспект передбачає облікову сторону відображення інноваційного процесу і має два напрями:

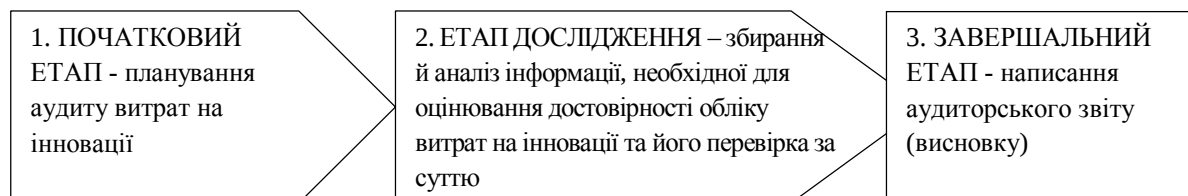
- перевірка витрат, що належать до інноваційної діяльності підприємства;
- перевірка джерел фінансування інноваційної діяльності.

Актуальність першого напрямку пояснюється переважно фактором ефективності інноваційної діяльності. Не менш важливою також є правомірність віднесення (невіднесення) тих або інших витрат на заходи інноваційного характеру. Аудит джерел фінансування інноваційної діяльності набуває особливого значення у випадках використання як даних джерел комерційного кредиту і прибутку підприємства. У першому з цих випадків незалежна перевірка може бути здійснена в інтересах кредиторів, коли аудитор повинен підтвердити цільове використання позикових коштів, у другому – в інтересах податкових органів, зокрема аудит прибутку як об'єкта оподаткування з позиції об'єктивності застосування податкових пільг.

На думку К.С. Сасенко [3, с. 264], аудит інноваційної діяльності повинен ґрунтуватись насамперед на таких основних принципах, як:

- достовірність інформації, яку використовують для проведення інноваційного аудиту;
- незалежність та об'єктивність у формуванні аудиторського висновку;
- періодичність проведення перевірок;
- повнота перевірки всіх напрямів інноваційної діяльності.

На нашу думку, процес внутрішнього аудиту витрат на інновації має складатися з трьох етапів (рисунок).

Етапи внутрішнього аудиту витрат на інновації

Внутрішній аудит витрат на інновації розпочинається з етапу “Планування аудиту”. Основні напрями підготовки плану і програми аудиту з урахуванням масштабів діяльності та особливостей об'єкта аудиту визначає Міжнародний стандарт аудиту (МСА) 300 “Планування”. Етап планування аудиту витрат на інновації, на нашу думку, повинен складатися з чотирьох стадій:

- 1) попереднє планування аудиту витрат на інновації;
- 2) оцінювання ризиків;
- 3) підготовка та складання загального плану аудиту витрат на інновації;
- 4) підготовка та складання програми аудиту витрат на інновації.

При попередньому плануванні керівник та працівники відділу внутрішнього аудиту вивчають загальну стратегію перевірки, основні напрями ведення та майбутню перспективу бізнесу, номенклатуру та асортимент продукції (товарів, робіт, послуг), ринки її збуту, можливості розвитку виробництва, зміни у структурі управління, організацію аудиту на підприємстві тощо.

Другою важливою стадією планування аудиту є оцінювання ризиків. Встановлення порядку отримання аудитором знань про систему бухгалтерського обліку, внутрішнього контролю та ризику визначено у МСА 400 “Оцінка ризиків та внутрішній контроль”. Під час перевірки витрат на інновації аудитор зобов'язаний, насамперед, оцінити систему бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю, оскільки характер і якість аудиту багато в чому залежать від того, наскільки грамотно і достовірно проведено оцінку функціонування й ефективності системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю суб'єкта господарювання. Реалізація цієї стадії, на нашу думку, можлива за допомогою питань для оцінювання системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю заходів, пов'язаних з проведенням витрат на інновації (табл. 1)

Таблиця 1

**Питання для оцінювання системи бухгалтерського обліку
та внутрішнього контролю заходів, пов'язаних з проведенням витрат на інновації**

№ з/п	Зміст питання	Критерії оцінювання ризиків			Оцінка в балах
		низький	середній	високий	
1. Оцінювання системи бухгалтерського обліку витрат на інновації					
1.1	Наявність облікової політики та окремих положень у ній з обліку витрат на інновації	V			1
1.2	Наявність у структурі підприємства осіб, які відповідають за ведення обліку витрат на інновації та їх посадових інструкцій	V			1
1.3	Наявність ефективного графіка документування операцій з обліку витрат на інновації		V		2
1.4	Господарські операції з обліку витрат на інновації підлягають своєчасній реєстрації на рахунках бухгалтерського обліку без будь-яких пропусків та вилучень	V			1
1.5	Застосування однакових рахунків для обліку витрат на інновації (у т.ч. всіма структурними підрозділами)	V			1
1.6	Виконання технологічних норм та нормативів		V		2
1.7	Відповідність даних аналітичного обліку витрат на інновації оборотам і залишкам за рахунками синтетичного обліку	V			1
1.8	Відповідність даних залишків за рахунками синтетичного обліку витрат на інновації та форм фінансової звітності	V			1
1.9	Ведення обліку витрат на інновації і підготовка звітності повністю автоматизовано			V	3
1.10	Фінансову звітність складають відповідно до вимог чинного законодавства	V			1
2. Оцінювання системи внутрішнього контролю витрат на інновації					
2.1	Наявність та функціонування відділу внутрішнього контролю або аудиту	V			1
2.2	Наявність інвентаризаційної комісії	V			1
2.3	Здійснення арифметичної та документальної перевірок правильності бухгалтерських записів та розрахунків	V			1
2.4	Аналіз причин відхилень за результатами перевірок		V		2
2.5	Здійснення періодичної ротації кадрів	V			1
2.6	Розподіл функціональних обов'язків персоналу		V		2
2.7	Проведення оперативних нарад		V		2
2.8	Наявність укладених договорів з матеріальновідповідальними особами	V			1
2.9	Проведення порівнянь планових чи бюджетних показників з фактичними, з'ясування причин суттєвих відхилень		V		2
Фактична кількість балів		X	X	X	27

Показник	Бали	Фактична оцінка системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю у відсотковому значенні
Максимальна кількість балів	57	47
Фактична кількість балів	27	

Якісна оцінка властивого ризику	Відсотки властивого ризику	Фактична оцінка системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю у відсотковому значенні
Низький	від 0 до 30	V
Середній	від 31 до 60	
Високий	від 61 до 100	

Виконав _____ Савій А.Д. дата _____
 Керівник аудиторської перевірки _____ Косевич О.В. дата _____

Відповідь на кожне питання оцінюють так: низький ризик – 1 бал; середній ризик – 2 бали; високий ризик – 3 бали. За результатами виконаних процедур визначають оцінку ризику за якісною оцінкою (низький, середній, високий) та у процентному значенні.

У результаті перевірки аудитор оцінює виявлені ним помилки, які можуть бути суттєвими або несуттєвими. Помилка вважається суттєвою, якщо перекручення або відсутність інформації можуть вплинути на рішення, які приймаються на підставі даних фінансової звітності підприємств.

Недоліки системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю витрат на інновації, визначені в ході аудиторської перевірки, а також рекомендації щодо їх усунення аудитор повинен подати у вигляді письмового звіту керівництву підприємства.

На стадії підготовки та складання загального плану аудиту витрат на інновації важливого значення набуває обговорення загальної стратегії перевірки з керівництвом підприємства та доведення її до групи аудиторів. При підготовці загального плану слід установити рівень суттєвості (ступінь точності підготовленої бухгалтерської звітності, у межах якої її можна вважати достовірною). Необхідно зазначити, що протягом усього періоду проведення аудиту витрат на інновації його загальний план і програму аудитор може переглядати й уточнювати у зв'язку з ймовірністю змін умов та напрямів аудиту, можливістю отримання інших результатів після проведення аудиторських процедур. Розроблення й затвердження плану аудиту полягає в описі характеру та обсягу запланованих до виконання під час аудиту робіт. За необхідності до складу групи з аудиту додатково можна вводити технічних експертів, які повинні бути фахівцями з відповідних питань. Загальний план аудиту витрат на інновації як приклад можна подати у формі, наведеної у табл. 2.

Таблиця 2
ЗАТВЕРДЖУЮ:
Керівник відділу внутрішнього аудиту ВАТ “Електрон” Дердій В.В.
“05.03.2013 р.”

Загальний план аудиту витрат на інновації

Етап перевірки (вид робіт)	Період проведення	Виконавці
1. Аудит витрат на інновації	12.03.2013 – 13.03.2013 рр.	Аудитор – Савій А.Д., асистент – Дмитрош Я.Р.
2. Аудит джерел фінансування витрат на інновації	14.03.2013 – 15.03.2013 рр.	Аудитор – Савій А.Д.
3. Оцінка економічної ефективності витрат на інновації	15.03.2013 – 16.03.2013 рр.	Аудитор – Савій А.Д.

Керівник аудиторської перевірки _____ Косевич О.В.

Основою детального планування часу і витрат є програма аудиту витрат на інновації, у якій повинні міститись конкретні завдання і процедури для кожного об'єкта аудиту. Програма повинна бути настільки деталізованою, щоб можна було використовувати її як інструкцію для виконавців аудиту, які беруть участь у перевірці. У програмі внутрішнього аудиту рекомендується передбачити перелік робочих документів аудитора, у яких слід відображати результати здійсненої перевірки. Програму аудиту витрат на інновації наведено у табл. 3.

Таблиця 3
ЗАТВЕРДЖУЮ:
Керівник відділу внутрішнього аудиту ВАТ “Електрон” Дердій В.В.
“05.03.2013 р.”

Програма аудиту витрат на інновації

Етап перевірки (вид робіт)	Процедури перевірки	Джерела інформації
1	2	3
1. Аудит витрат на інновації	1.1. Перевірка правильності оформлення та відображення в обліку суми матеріальних витрат	Акти вибуття малоцінних та швидкозношуваних предметів, накладні на внутрішнє переміщення та акти на списання запасів
	1.2. Перевірка правильності оформлення та відображення в обліку суми нарахування заробітної плати та відрахувань на соціальні заходи	Табель робочого часу, наряд на відрядні роботи; розрахунки єдиних соціальних внесків

1	2	3
	1.3. Перевірка правильності оформлення та відображення в обліку суми нарахованої амортизації	Розрахунки амортизаційних відрахувань основних засобів та нематеріальних активів
	1.4. Перевірка правильності оформлення та відображення в обліку суми інших витрат	Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів, акт приймання-здачі відремонтованих, реконструйованих та модернізованих об'єктів, акт введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, рахунки за виконані роботи та послуги
2. Аудит джерел фінансування витрат на інновації	2.1. Перевірка правильності віднесення матеріальних, трудових та інших витрат за рахунок відповідного джерела фінансування	Бухгалтерські довідки, розрахунки бухгалтерії та ін.
3. Оцінка економічної ефективності витрат на інновації	3.1. Визначення економічної ефективності витрат на інновації капітального характеру	Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів, акт приймання-здачі відремонтованих, реконструйованих та модернізованих об'єктів, акт введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, акти виконаних робіт, бухгалтерські довідки, розрахунки бухгалтерії та ін.
	3.2. Визначення економічної ефективності витрат інновації поточного характеру	Бухгалтерські довідки, розрахунки бухгалтерії та ін.

Керівник аудиторської перевірки _____

Косевич О.В.

Програма внутрішнього аудиту, з одного боку, дає аудитору змогу здійснити перевірку на високому рівні, а з іншого – допомагає керівнику контролювати сумлінне виконання обов'язків його підлеглими.

Вагоме значення при здійсненні аудиту витрат на інновації, на нашу думку, належить розрахунку та оцінюванню економічної ефективності витрат на інновації, оскільки остання є відмінним серед інших напрямом аудиту витрат на інновації, тому що у більшості випадків перед аудитором не ставлять завдань з аналізу ефективності того чи іншого заходу, проекту тощо. В умовах інноваційно-орієнтованого аудиту постановка та вирішення цих завдань є обов'язковими.

На важливості оцінювання економічної ефективності витрат на інновації наголошував свого часу проф. О.С. Бородкін [6, с. 16, 17], який пропонував до плану рахунків бухгалтерського обліку додати рахунки “Зміна норм” та “Економічний ефект від впровадження нової техніки”. Введення вказаних рахунків, на думку автора, дало б змогу відображати в системі рахунків бухгалтерського обліку вплив впровадження нової техніки на зниження собівартості продукції, а також виявляти вплив цього впровадження на підвищення ефективності виробництва.

Варто зазначити, що розраховувати економічну ефективність витрат на інновації мають працівники планово-економічного або інших відділів підприємства, а завдання аудитора при цьому зводилося до перевірки цих розрахунків. Однак якщо таких робіт не проводять, то аудитор самостійно їх здійснює.

Метою оцінювання економічної ефективності витрат на інновації є вибір та обґрунтування найбільш економічно доцільних з погляду інтересів підприємства витрат, тобто оптимальних

варіантів розвитку. За економічним змістом розрізняють витрати на інновації капітального та поточного характерів. Ефективність витрат на інновації капітального характеру характеризується приростом корисних для підприємства результатів у процесі розширеного відтворення. Її можна оцінити системою показників, що кількісно відображають окремі сторони цієї ефективності.

Оптимальне поєднання результатів і витрат – це максимізація результатів або мінімізація витрат відносно результатів і є критерієм оцінювання капітальних вкладень. Особливістю капітальних вкладень є розрив у часі між здійсненням капітальних вкладень та одержанням ефекту від них (лаг капітальних вкладень).

При плануванні ефективності витрат на інновації капітального характеру розраховують показники загальної (абсолютної) та порівняльної ефективності, які доволі широко наведені у спеціальній літературі [7, 8].

Показники загальної (абсолютної) економічної ефективності витрат на інновації капітального характеру розраховують у вигляді коефіцієнтів як відношення ефекту до капітальних витрат, що його зумовили:

$$E = \frac{Pr}{K}, \quad (1)$$

де E – економічна ефективність витрат на інновації; Pr – сума річного прибутку підприємства, тис. грн.; K – сума витрат на інновації капітального характеру, здійснених протягом року, тис. грн.

Розрахунки коефіцієнтів загальної (абсолютної) економічної ефективності витрат на інновації капітального характеру можуть супроводжуватись визначенням їх терміну окупності:

$$To = \frac{K}{Pr} \quad \text{або} \quad To = \frac{K}{\Delta C}, \quad (2)$$

де To – термін окупності витрат на інновації капітального характеру; ΔC – сума зміни собівартості одиниці виробленої продукції (товару, робіт, послуг), тис. грн.

Порівняльну економічну ефективність витрат на інновації капітального характеру визначають, вибираючи варіанти господарських або технічних рішень, під час організації виробництва взаємозамінної продукції, впровадження нової техніки тощо.

У випадку, коли метою реконструкції є підвищення технічного рівня або скорочення поточних витрат без збільшення обсягу випуску продукції, економічну ефективність визначають співвідношенням економії від зниження собівартості з капітальними витратами, що зумовили це зниження:

$$E = \frac{C1 - C2}{K}, \quad (3)$$

де $C1$, $C2$ – собівартість одиниці виробленої продукції до і після здійснених витрат на інновації капітального характеру, тис. грн.

Якщо метою розширення, реконструкції, технічного переоснащення є розширення асортименту та поліпшення якості продукції, то економічним результатом буде ефект не лише у споживача, а й зростання обсягу виробництва у вартісному вираженні за відносно меншого зростання поточних витрат та зумовить підвищення рентабельності виробництва.

Якщо результатом технічного переозброєння або реконструкції є збільшення потужності підприємства й зростання випуску продукції, то відповідні варіанти скерування капітальних витрат для вирішення однакових завдань порівнюють між собою, а також з варіантом нового будівництва.

Основними завданнями оцінювання економічної ефективності витрат на дослідження і розроблення є визначення доцільності створення і впровадження у виробництво зразків того чи іншого виду нової техніки, матеріалів або вдосконалення існуючих.

Економію витрат під час виробництва нових видів техніки, матеріалів визначають співвідношенням собівартості виробництва одиниці продукції до і після впровадження нововведень.

$$E = (C1 - C2) * Ov, \quad (4)$$

де Ov – обсяг виробленої продукції (товару, робіт, послуг), очікуваний після впровадження нововведень, шт.

За результатами проведених розрахунків аудитор повинен сформулювати висновок про ефективність різних заходів інноваційного характеру в межах підприємства у письмовому вигляді. У випадку відсутності, на думку аудитора, будь-якого позитивного ефекту від проведеного інноваційного заходу він має встановити причини, які їх викликали.

Висновки. У результаті проведеного дослідження з'ясовано значення та роль внутрішнього аудиту витрат на інновації як окремого виду супутніх аудиторських послуг. Розкрито організаційні аспекти до аудиту витрат на інновації та наведено методичні підходи з використанням аналітичних процедур. Зокрема запропоновано дотримуватися при проведенні внутрішнього аудиту витрат на інновації таких етапів: початковий (планування аудиту витрат на інновації), який містить чотири стадії: попереднє планування аудиту витрат на інновації; оцінювання ризиків; підготовка та складання загального плану аудиту витрат на інновації; підготовка та складання програми аудиту витрат на інновації; етап дослідження (аналіз інформації, необхідної для оцінювання достовірності обліку витрат на інновації та його перевірка за суттю) та завершальний етап (написання аудиторського звіту). Крім того, встановлено, що важливого значення під час проведення аудиту витрат на інновації набувають розрахунок та оцінювання економічної ефективності витрат на інновації, метою яких є вибір та обґрунтування найбільш економічно доцільних з погляду інтересів підприємства витрат, тобто оптимальних варіантів розвитку.

1. Про аудиторську діяльність: Закон України № 3125-ХІІ від 22.04.1993; 2. Біловодська О.А., Грищенко О.Ф. Аудит інноваційної діяльності: сутність та процес [Електронний ресурс] / О.А. Біловодська, О.Ф. Грищенко. – Режим доступу: http://elkniga.info/book_26_glava_33_7.3.html; 3. Саенко К.С. Инновационный аудит в системе информационного мониторинга хозяйственной деятельности / К.С. Саенко // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – № 6. – С. 263–271; 4. Черномордов Л.И. Составляющие инновационного аудита / Л.И. Черномордов // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 172 – С. 33–37; 5. Платонов М.Ю. Инновационный аудит в социальной организации / М.Ю. Платонов // Психолого-социальная работа в современном обществе: проблемы и решения: материалы международной научно-практической конференции. – СПб.: СПбГИПСР. – 2010. – С. 257-259; 6. Бородин А.С. Учет экономического эффекта новой техники / А.С. Бородин // Бухгалтерский учет – 1982. – № 9 – С. 14–17; 7. Іщенко І.І., Терещенко С.П. Оцінка економічної ефективності виробництва і затрат: навч. посібник. – К.: Вища шк., 1991. – 173 с.; 8. Крылов Э.И., Власова В.М., Журавкова И.В. Анализ эффективности инвестиционной и инновационной деятельности предприятия: учеб. пособие – 2 изде., перераб. и доп. – М. “Финансы и статистика”, 2003. – 608 с.; 9. Кантаєва О.В. Проблеми аудиту інноваційної діяльності підприємства та напрямки їх вирішення / О.В. Кантаєва, Є.В. Казьмін // Вісник Житомирського державного технологічного університету / “Економічні науки”. – 2011. – № 3 (57). – С. 58–61.